

НАУКОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ У ХІМІЧНОМУ КОМПЛЕКСІ РЕГІОНУ

Розглянуто основні етапи розвитку хімічного комплексу та сформульовано завдання управління виробництвом у хімічному комплексі регіону в сучасних умовах господарювання.

The basic stages of development of chemical complex are examined and the tasks of management actions in the chemical complex of region are formulated in the modern terms of manage.

Хімічний комплекс за рівнем своєї впливовості був і залишається важливим компонентом промислового та технологічного розвитку України в цілому та окремих регіонів зокрема. Поряд з актуальними оглядами й дослідженнями А. Голубєва, Т. Ковені, В. Кліменка, П. Табурчака, А. Шаха, С. Погостіна, П. Альмана, І. Юхновського [1 – 7] та ін., присвячених стану хімічного комплексу країни, є необхідним розгляд наукових основ управління виробництвом у хімічному комплексі регіону. Оскільки для кваліфікованого здійснення заходів тактичного та стратегічного характеру, які повинні змінити ситуацію в хімічному комплексі на найкращу, забезпечити позитивний розвиток комплексу, потрібно дослідження економічних законів і закономірностей, що притаманні хімічному комплексу, враховуючи конкретні особливості розвитку виробництва в кожному регіоні, на кожному підприємстві.

Метою даної статті є формулювання завдань управління виробництвом у хімічному комплексі регіону в сучасних умовах господарювання. Методами дослідження є історичний, логічний, узагальнення.

Інтенсивний розвиток продуктивних сил Росії в другій половині XIX ст. викликав велику потребу в продукції хімічної промисловості, що й зумовило її виникнення в країні та окремих її регіонах (Луганській, Донецькій, Дніпропетровській та інших областях). Хімічний комплекс почав формуватись як галузь з кінця XIX ст. у зв'язку з попитом на хімічні добрива, нафтопродукти, соду, фарби тощо. Географія хімічного комплексу склалася під впливом трьох факторів: наявності сировини, ринків збуту готової продукції та можливості одержання максимальних прибутків при мінімальних затратах. Підприємства основної хімії, що виробляли кальциновану і каустичну соду, соляну, азотну і сірчану кислоти, були розміщені в Донбасі, де є вихідна сировина для їх виробництва, – кухонна сіль і вапняки. У 1891 р. почав працювати Юзівський, а в 1898 р. – Слов'янський содові заводи. У Донбасі було зосереджено виробництво азотної кислоти, більшої частини сірчаної, соляної та сульфату натрію. У центрах чорної металургії Донбасу на місцевому коксівному вугіллі розвинулася коксохімічна промисловість. Напередодні Першої світової війни Україна виробляла 8,2 % продукції хімічного комплексу Росії, у тому числі 78 % кальцинованої та каустичної соди, 18 % мінеральних добрив і 11 % сірчаної кислоти.

До жовтневої революції 1917 р. хімічний комплекс, незважаючи на досить значну частку у виробництві окремих видів її продукції, був недостатньо розвинутим, технічно відсталим і до того ж перебував у руках іноземного капіталу. У спадщину від царської Росії залишився незначний за обсягом виробництва хімічний комплекс, до того ж зруйнований під час першої світової і громадянської воєн та іноземної інтервенції.

За радянських часів склалися сприятливі умови для розвитку хімічного комплексу в Україні. Крім коксу, у країні стали виробляти азотні добрива, феноли та іншу продукцію, яка використовувалась в якості сировини.

У роки Великої вітчизняної війни й тимчасової окупації України німецько-фашистськими загарбниками хімічний комплекс зазнав великих руйнувань, тому владою було докладено великих зусиль для його відбудови.

У 1900-і рр. хімічний комплекс України та її регіонів розвивався швидкими темпами, зокрема виробництво мінеральних добрив, продукції основної хімії (соди, лугів, кислот). Проте відставало виробництво продукції органічного синтезу (полімерних матеріалів, хімічного волокна і сировини для них). Важливу роль у розвитку хімічного комплексу відіграла постанова травневого (1958 р.) Пленуму ЦК КПРС та постанови і рішення наступних з'їздів партії і Пленумів ЦК КПРС з питань хімізації народного господарства. Значно розширилися нафтопереробна і нафтохімічна галузі (особливо за рахунок будівництва Лисичанського нафтопереробного заводу), збільшився випуск отрутохімікатів для боротьби зі шкідниками сільськогосподарських рослин, пластмасових і гумових виробів, лаків і фарб, реактивів, кінофотоматеріалів, товарів побутової хімії тощо.

У 1961 – 1970 рр. випуск продукції хімічного комплексу збільшився в чотири рази. За роки одинадцятип'ятирічки велике значення надавалося хімізації сільського господарства. Тому за цей час значно зріс обсяг випуску мінеральних добрив, особливо збільшився випуск азотних добрив на побудованих у попередню п'ятирічку комплексах.

Подальший розвиток хімічного комплексу було спрямовано на зростання обсягів продукції, темпів зростання галузі та розширення асортименту. Однак основні техніко-економічні показники, що характеризують фінансово-економічну діяльність галузі та її місце в промисловому потенціалі країни [1; 3; 4], свідчать про необхідність здійснення невідкладних заходів із сучасної модернізації діючих хімічних виробництв, упровадженню технічних і технологічних нововведень, спрямованих на істотне

підвищення ефективності роботи всього хімічного комплексу України та хімічного комплексу окремих регіонів зокрема.

Управління хімічним комплексом повинно відповідати певним вимогам, вирішувати низку завдань. Першим і найбільш вагомим з них є повне задоволення потреб національного господарства та населення в різноманітній хімічній продукції.

Сучасний хімічний комплекс має достатньо складну структуру, яка сформувалась ще в 1960–70-і рр. та включає низку спеціалізованих підгалузей, що використовують різну сировину, виготовляють широкий асортимент продукції й об'єднуються між собою загальною технологією. Згідно з класифікацією видів економічної діяльності, хімічну та нафтохімічну промисловість поділяють на хімічне виробництво та виробництво гумових і пластмасових виробів. У хімічному виробництві виділяють: виробництво основної хімічної продукції; виробництво агрохімічної продукції; виробництво лаків і фарб; фармацевтичне виробництво; виробництво мила та миючих засобів, засобів для чищення та полірування; парфумерних і косметичних засобів; виробництво іншої хімічної продукції. Цими підгалуззями випускається десятки тисяч найменувань продукції, яка постачається в усі галузі національного господарства. Тому від правильного визначення потреб у конкретних продуктах, від відповідності плану випуску продукції з можливостями підприємств залежить задоволення потреб у хімічній продукції.

З іншого боку, хімічний комплекс потребує сировинних, матеріальних, енергетичних ресурсів, обладнання та пристроїв, що надходять від інших галузей. Регулювання цих потоків, що ускладнюються, неможливо без розвинутої системи управління, сучасних методів і технологічних засобів управління.

Складними є й внутрішньовиробничі зв'язки у хімічному комплексі. Так, наприклад, для виробництва ацетальдегіду необхідно 116 видів хімічних продуктів, не враховуючи тих, з яких він виробляється, а для них, у свою чергу, є необхідними продукти 462 найменувань. Сам ацетальдегід використовується на виробництво 11 продуктів [5]. Отже, раціонально організувати та підтримувати на оптимальному рівні зв'язки між усіма виробниками та споживачами у хімічному комплексі – є одним з головних завдань управління.

Ще одним фактором, що визначає необхідність ефективного механізму управління галузями хімії, є поява та застосування нових, більш прогресивних науково-технічних рішень, які викликають зміни в технології хімічних виробництв, обладнанні, сировинному та матеріальному забезпеченні, професійному та кваліфікаційному складі кадрів робітників, а також в удосконаленні хімічної продукції та підвищенні її якості. Для цього потрібна чітка перспективна та поточна координація роботи багатьох підприємств, наукових, проектних, будівельних організацій галузей.

Функціонування хімічного виробництва, як і будь-якого іншого, передбачає чітку взаємодію всіх його елементів – предметів праці, знарядь праці та робочої сили. Участь людей у виробництві та в управлінні надає управлінню соціальної значущості. Таким чином, управління виробництвом, крім організаційно-технічної сторони, має чітко виражений соціальний аспект. При цьому управління слугує формою прояву виробничих відносин і складовою частиною не тільки господарської, але й політичної організації суспільства.

Хімічний комплекс належить до галузей, що активно взаємодіють з навколишнім середовищем. Хімічні виробництва переробляють великі маси мінеральної сировини, споживають велику кількість води, паливно-енергетичних ресурсів. Не всі вихідні речовини піддаються повній переробці та перетворюються на корисні та нешкідливі продукти. Одним із побічних результатів діяльності хімічних підприємств є тисячі тон промислових відходів, забруднених стічних вод, шкідливих викидів газу та домішок в атмосферу. Тому, якщо не будуть розроблені та вжиті заходи щодо усунення нових і переробки відходів, що накопичились, подальше зростання обсягів виробництва хімічної продукції та переробки сировини призведе до погіршення екологічного стану. Успіх роботи зі зниження та ліквідації несприятливих впливів хімічних виробництв на навколишнє середовище залежить від цілеспрямованих, взаємопогоджених дій учених та виробників хімічної, машинобудівної, інших галузей промисловості, будівництва та інших сфер (транспорту, системи підготовки кадрів та ін.).

Ще однією великою проблемою, яка не може бути вирішеною поза системою управління хімічним комплексом, є вдосконалення самого механізму господарювання в галузі. Взаємозв'язки між ланцюгами та важелями цього механізму (плануванням, ціноутворенням, фінансами та ін.) настільки складні та різноманітні, що внесення коректив в один із них потребує змін інших. Оскільки умови діяльності комплексу та національного господарства в цілому з часом змінюються, то господарський механізм (його параметри, нормативи, правила, структура) не можуть залишатись застиглими раз і назавжди. Він повинен бути спрямований на вдосконалення та модернізацію. Націленість елементів системи управління на аналіз ефективності різних її елементів і системи в цілому, на її покращання складають одну з головних і специфічних нових завдань управління в галузі.

Сформульовані завдання, що стоять перед управлінням на сучасному етапі розвитку хімічного комплексу регіону, потребують прийняття рішень на різних рівнях: від державного до внутрішньовиробничого. Однак всі вони повинні бути націлені на створення сучасного високоефективного хімічного комплексу на основах енергозбереження, конкурентоспроможності та екологічної безпеки як основи надійного забезпечення потреб промисловості в хімічній продукції та розвитку її експортного потенціалу конкретного регіону та України в цілому.

Література:

1. *Голубов А. Г.* Итоги работы предприятий химического комплекса Украины за 2006 г. и 1 квартал 2007 г. Проблемы развития и пути их решения / *А. Г. Голубов, Т. В. Ковеня* // Хімічна промисловість України. – 2007. – № 4 (81). – С. 3–8.
2. *Клименко В. Л.* Организация и планирование химического производства / В. Л. Клименко, П. П. Табурчак, С. М. Иванова ; под ред. В. Л. Клименко. – Л. : Химия, 1989. – 368 с.
3. *Ковеня Т. В.* Підсумки роботи хімічного комплексу України у 2008 році. Основні тенденції та прогноз розвитку галузі на 2009 рік (аналітичний огляд) / Т. В. Ковеня // Хімічна промисловість України. – 2009. – № 2. – С. 3–19.
4. *Ковеня Т. В.* Підсумки роботи хімічного комплексу України у 2008 році. Основні тенденції та прогноз розвитку галузі на 2009 рік (аналітичний огляд) // Хімічна промисловість України. – 2009. – №3. – С. 3–17.
5. *Соломинский В. С.* Экономика химической промышленности / В. С. Соломинский. – М. : Высшая шк., 1980. – 368 с.
6. Хімічні технології і хімічна промисловість України : матер., підготовлені групою експертів під кер. нар. деп. України акад. І. Р. Юхновського. – К. : Верховна Рада України ; Аналітично-консультативна рада з питань економіки, 1998. – 171 с.
7. *Шах А. Д.* Организация, планирование и управление химическим предприятием : [учебник для вузов] / А. Д. Шах, С. З. Погостим, П. А. Альман. – М. : Высшая шк. – 1991. – 432 с.

Надійшла до редколегії 11.01.2010 р.